

פנינים משולחן רבינו הגאון

רבי אברהם גנחובסקי זללה"ה

פרשת תרומה תשפ"א • גליון תי"ז

לע"נ הרבנית הצדקנית מרת אסתר הדסה ע"ה בת הר"ר רפאל יונה זצ"ל

דהרי יש לחלק מגוונא דהטורי אבן, דסברת הטורי אבן הוי רק כשרצה לדבר ולא עלה בידו, כמו התם דרצה לומר תרומה ולא אמר. משא"כ היכא שנתקיים רצונו, כגון בהא דיש יד לצדקה שאמר כל מה שרצה לומר, בכהאי גוונא מודה הטורי אבן דאזלינן בתר המחשבה. וראיתי חילוק זה בדבר אברהם (ח"ב סי' י"ד אות ה'). וכן מבואר בקהילות יעקב (נדריים סי' ב'). אך מדברי הדובב מישרים (ח"א סי' פ"ז, וגם בסי' כ"ז) חזינן דלא כהאי חילוק.

[תו העירוני לחלק, דדברי הטורי אבן הוא דוקא במחשבה ודיבור מעליא, שבכהאי גוונא מקפיד שיחול בדיבור ולא במחשבה, משא"כ ביד שאינו דיבור מעליא].

ב. בל תאחר

בחזון נחום (ח"א סי' ע"ז) כתב ליישב דאין הכי נמי הגברא חייב לתת הצדקה לקיים מחשבתו, אלא איכא כמה נפקותות בין נדר שחל בפה, לבין נדר שחל במחשבה, ואם כן שפיר מסתפקינן בגמרא אי יש יד לצדקה ויועיל מדין נדר בפה.

חדא, לשיטת הריטב"א בשבועות (כ"ו ב') דבצדקה במחשבה ליכא משום בל תאחר, דהרי כתיב בקרא מוצא שפתיך תשמור ועשית. אמנם מחמת דין ידות יהא בל תאחר.

ג. אמירה לגבוה כמסירתו להדיוט

עוד כתב דנפקא מינה בין נדר בפה או במחשבה, לענין אמירה לגבוה כמסירה להדיוט, דלא אמרינן הכי כי אם באמירה בפה. [וציין לפרי מגדים בפתיחה כוללת ובבליי הנספח ליו"ד סי' רנ"ח].

ד. נדר שהותר מקצתו

עוד תירץ דנפקא מינה לענין נדר שהותר מקצתו הותר כולו, דהרי כתב באמרי יושר (ח"ב סי' קמ"ח) לחדש דהיינו רק בנדר שחל בדיבור, אמנם בחל במחשבה לא שייך למימר נדר שהותר מקצתו הותר כולו, דילפינן דהותר כולו מקרא דמוצא שפתיך.

ולא הבנתי דאם כן מאי נפקא מינה ביד לצדקה שהכל יהא מותר, הרי אכתי חייב מפאת המחשבה.

ה. ממון עניים

יש לדון בעוד נפקא מינה, האם חייל על הכסף ממון עניים, ונפקא מינה לענין יורשים, דמפאת הנדר על הגברא, היורשים יהיו פטורים, משא"כ מפאת הדיבור שיהא לצדקה, הוי ממון עניים וגם היורשים חייבים לתת המעות.

אך אכתי אינו מעלה ארוכה, דהרשב"א פסק לחומרא בהבעיא דיש יד לצדקה, וכתב במתנה אפרים (הלי נדריים סי' ח') דטעמא מפאת ספק בל יחל, ואם כן על הכסף לא חייל ממון עניים מספק, אלא רק משום חיוב גברא, ובוה תיקשי דיחול לא רק בתורת ספק אלא בתורת ודאי מפאת מחשבתו הקודמת. ואולי הרשב"א סובר כהדעה דבצדקה בעינן דיבור ואינו חל במחשבה כלל.

אשר ידבנו לבו

מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי (כ"ה ב')
 איתא בקרא 'אשר ידבנו לבו', ובפרשת ויקהל איתא 'כל נדיב לב'.
 ואיתא בגמרא שבועות (כ"ו ב') 'מוצא שפתיך תשמור ועשית' אין לי אלא שהוציא בשפתיו, גמר בלבו מנין, תלמוד לומר כל נדיב לב.
 חזינן דהקדש חל במחשבה. וקיימא לן (יו"ד סי' רנ"ח סעי' י"ג) שגם צדקה דמי להקדש וחל במחשבה. ובס"ד נביא בזה כמה נידונים:

יד לצדקה

הנה מיבעיא לן בגמרא נדריים (ז' א') האם יש יד לצדקה, כגון דאמר "הדין זוזא לצדקה", ואחר כך אמר על זוז השני "והדין" אבל לא אמר נמי, מי אמרינן כיון דאיתקש צדקה לקרבנות, מה קרבנות יש להן יד אף צדקה יש לה יד, או דלמא רק לבל תאחר הוא דאיתקש.
 ויש לדון להצד דיש יד לצדקה, האם יהא נאמן לומר שלא התכוין לצדקה אלא לענין אחר.

א. נאמן לומר דלא נתכוין

הנה איתא בריטב"א (ריש נדריים) דביד נאמן לפרש שלא התכוין, כגון האומר אהא ונזיר עובר לפניו, ויכול לומר דנתכוין לאהא בתענית חלום וכן כיוצא בו. ואם כן הכי נמי בכגון יד לצדקה, יהא נאמן לומר שלא התכוין לצדקה.

ב. התכוין להטעות השומעים

מעתה יש לעיין עוד, באומר אהא ונזיר עובר לפניו, וקאמר דבאמת ידע דהמשמעות לנזירות, ובכל זאת התכוין רק להטעות השומעים, מי נימא דהוה דברים שבלב, או דילמא כיון דיכול לומר שהתכוין לתענית חלום, הוא הדין דאין כאן דברים שבלב לענין האי מילתא.

ג. מקפיד על זה שאינו מום

נפקא מינה נמי כשאדם קנה מקח והיה בו מום המבטל מקח, ועוד היה בו דבר שאינו מום, אבל קאמר הלוקח דעל המום הגדול לא איכפת לו, אבל בשעת המקח חשב דאם היה הדבר שאינו מום לא ירצה לקנותו.
 ובפשוטו הוה דברים שבלב, ואם כן הוא הדין בנידון דידן. וצריך תלמוד.

יחול המחשבה

הנה הקשו רבנן בתראי תיפוק ליה דגם אם ליכא דין יד לצדקה, מכל מקום חל הצדקה מפאת המחשבה.

א. טורי אבן

הנה תירץ בבית שלמה (יו"ד ח"ב סי' כ"ח) מכח דברי הטורי אבן (הבאנו לקמן) דברצונו לדבר לא חיילא מחשבה. [ועוד עיין ביריעות שלמה (יו"ד סי' ס"א סעיף ל"ג)].
 אמנם אכתי תיקשי בתרתי, חדא, אם נימא כהסוברים דלא כהטורי אבן. [והרי לפי דברי השי"ח שהבאנו לקמן הרי לענין צדקה תחול מחשבתו].
 תו, דיש לדון דאף דברי הטורי אבן אינם מעלים ארוכה לקושיין,

מתכוין לתרומה ואמר אמעשר

הנה איתא במשנה בתרומות (פ"ג מ"ח) המתכוין לומר תרומה ואמר מעשר, מעשר ואמר תרומה, לא אמר כלום, עד שיהיו פיו ולבו שוין.

ומחשבה זו קדמה לאמירתו על המטבע השניה, והלכך חייב לקיים מחשבתו.

אמנם יש לדון דלא כהאמור, דהרי מבואר במגן אברהם (סי' תקס"ב סק"י"א) דהנודר להתענות דחיל נדרו, היינו דוקא במחליט להתענות אבל בחושב על תענית וטרם החליט אלא יחליט אחר כך, לית כאן נדרא, ואם כן גם בחושב להקדיש אכתי אין לו החלטה להקדיש, ואם כן גם בצדקה יש לדון כן, ואם כן הדר צריך ביאור דברי השי"ך.

מי שברך

הנה כתב בתשובות דובב מישרים (ח"א סי' פ"ז) בנדריים של מי שברך הנהוג בימינו, שהגבאי אומר בלשון עבר "בעבור שנדר", והעולה לתורה אומר סכום, דתיקשי דלא הוי נדר כלל, דהרי הלשון אינה טובה, שאומר בעבור שנדר ובאמת לא נדר בעבר אלא עכשיו נודר. וכן הביא שהעיר בתשובות מהרש"ם (ח"א במפתחות ליו"ד סי' ע"ו) שהביא כן מדברי האור זרוע (הל' שבת סי' נ"ז).

א. כולו משתעי הכי

הנה לעני"ד כיון דכולו משתעי הכי, אם כן בהא דקאמרי בעבור שנדר ואיהו קאמר הסכום, הוה לשון מעליא. אך מה כחי כנגד רבותינו שרי התורה.

ב. צדקה חל במחשבה

כתב בדובב מישרים, דהרי בעת שהגבאי אומר "בעבור שנדר" סיים הוא הסכום, אם כן אע"פ דליכא לשון נדר, עכ"פ מחוייב מפאת המחשבה דצדקה, דהא חישב במחשבתו ליתן הסך לצדקה, ובצדקה ודאי חלה גם במחשבה ומחוייב ליתן ולקיים מחשבתו. [כמבואר ביו"ד סי' רנ"ח סעיף י"ג כאשר הכריע הרמ"א דעיקר דכסברא הראשונה].

ג. טורי אבן

אמנם אכתי תיקשי לטורי אבן הני"ל, דהרי לא יחול ההתחייבות מחמת המחשבה, שהרי היכא שגמר להוציא בשפתיו ולא הוציא, לא מהני קבלה בלב.

אמנם כתב בדובב מישרים, דיש לומר דלא כהטורי אבן ויועיל מפאת מחשבה, דהרי בתירוץ הראשון בתוספות בערכין הני"ל מבואר דלא כיסוד הטורי אבן ובאמת חילל במחשבה. [חזו"ן דדעת הדובב מישרים דיש לחוש דלא כהטורי אבן].

אמנם בחזון נחום (ח"א סי' ע"ז) דן דבאופן שחשב על צדקה אחת ואמר אחרת, דפטור מלקיים המחשבה מפאת ספק ספיקא, דדילמא צדקה לא חילל במחשבה, [שהוא ב' דיעות ברמ"א יו"ד סי' רנ"ח סעי' י"ג], ודילמא כהטורי אבן וכחד תירוצא בתוספות ערכין דמחשבה שסותר דיבורו לא חילל.

ד. הכא מדבר

תו העירוני דסברת הטורי אבן שחזו"ן דלא סגי במחשבה בלא דיבור, אבל במי שברך הרי צריך לדבר, ואם כן הרי איכא דיבור רק אינו לשון מעליא, ואם כן מנא לן דלא סגי ליה במחשבה. אך יש לומר דסברא היא דכשמדבר רוצה שיחול רק בדיבור.

כנויים מדין ידות

הנה איתא במשנה בריש נדרים, כל כינויי נדרים כנדרים, ואמרינן בגמרא (שם י"א) ר' יוחנן אמר לשון אומות הן, ר"ש בן לקיש אמר לשון שבדו להם חכמים להיות נודר בו.

והקשה ביתרון האור (מודפס בסוף המשניות נדרים פ"א מ"א) למה לי לדינא דכינויי נדרים כנדרים, הא כיון שיש כאן עכ"פ משמעות הנדר על ידי ביטוי פיו אם כן יהני מדין ידות נדרים, כמו באמר "אהא" ונזיר עובר לפניו מהני מדין יד, אם כן הכא נמי באמר "נזיק" שהוא כינויי של נזיר, הוה ליה כנזיר עובר לפניו.

ונהנה הקושיא קשה בתרתי, חדא, על מתניתין למה לי לדין כנויים. תו, דהא מבואר בברייתא (י"ב) דלביית הלל דוקא כנויים אסירי אבל כינויי כנויי שרי, ופירש בר"ן דלא הוי לשון מעליא, [זה לשונו, דאפילו משתעי הכי ליתיה מעיקר לשון אלא דמנייהו משתבשי בהכי ולא לישאנא הוא].

ובתוספות בערכין (ה' א' ד"ה אדם) ביארו המשנה בב' דרכים, חדא, שיש לומר דלא אמר כלום, היינו דוקא מה שהוציא בפיו, אבל באמת מחשבתו חיילא. תו, דאף מחשבתו לא חיילא כיון דטעה ודיבר להיפוך.

והקשה בטורי אבן בחגיגה (י' א' באבני שהם ד"ה דילמא) על תירוצם השני, אמאי לא חיילא המחשבה, הרי בעלמא תרומה והקדש חיילי במחשבה, ואם כן אע"ג דדיבורו להיפוך מכל מקום תחול מחשבתו. ויש לדון לבאר בכמה דרכים:

א. בדיבר בפיו לא מהני המחשבה

הנה תירץ בטורי אבן, דאימת חיילא מחשבתו, כאשר לא רצה לומר בפיו מידי, אבל היכא דרצה לומר בפיו, לא מהני מחשבתו, אע"פ שבסוף לא אמר כהוגן.

וביאר דהוא מסברא, דהיכא דרצה לומר בפיו, כל כמה שלא הוציא בשפתיו מה שחשב לומר לא מהני כלום, עוד כתב דמקורו מהא דילפינן מקרא בגמרא שבועות (כ"ו ב') דבכל התורה בגמר להוציא בשפתיו לא יחול במחשבתו.

ב. רק בסותר לא מהני

הנה ראיתי באור גדול (סי' ל"ח) שכתב בדעת השי"ך, דטעמא דהמשנה בתרומות דלא כהטורי אבן דכל שרוצה לומר בשפתיו לא חל במחשבה, אלא באמת גם בכהאי גוונא חל במחשבה.

אלא טעמא דדוקא באופן שדיבור פיו סותר למחשבתו, כמו במשנה בתרומות, אז לא חיילא מחשבתו. [משא"כ בגוונא דהשי"ך דלקמן בסלעים לצדקה, חילל מחשבתו, מכיון דלא סתרי אהדדי].

ג. שלא יהא ברכה לבטלה

כתב בתשובות חזון נחום (ח"א סי' ע"ז) דלעולם דלא כהטורי אבן והמחשבה חיילא, ורק שאני במתכוין לומר תרומה ואמר מעשר, דאיכא טעם מיוחדת אמאי לא חיילא המחשבה של תרומה.

דהנה כתב הגרע"א (קמא סי' כ"ט) על פי הבית יוסף (או"ח סי' תל"ב) דמה שלא תקנו לברך על ביטול החמץ שהוא מן התורה, משום דאין מברכין על דברים שבלב. ואם כן לפי זה הוא הדין לגבי תרומה היכי שמפריש במחשבה לא יברך על ההפרשה. [נמבא שכתב בבית יצחק (יו"ד ח"א סי' ו') דממילא איכא איסורא להפריש במחשבה משום שמפסיד הברכה].

אם כן לגבי תרומה בגמר בלבו להוציא בשפתיו ולא הוציא, לא מהני ההפרשה על פי מחשבתו, דהרי כיון דמברכין על הפרשת תרומה ומעשרות, אם כן הוי כמפרש בהדיא שלא תחול התרומה במחשבה אלא תחול רק כשיוציא בשפתיו, דאם לא כן תהיה ברכתו לבטלה משום דאין מברכין על דברים שבלב.

וצריך עיון דאכתי הוה ברכה לבטלה מפאת שהפסיק בדיבור ואמר "מעשר", ואולי סבירא ליה דאתקל מלוליה לא הוי הפסק.

או דילמא הא דאמר מתחילה מלת "הרי" מהני שיחול הברכה ואינו הפסק מה שאחר כך טעה ואמר מעשר. אך בטעה בספירת העומר אמרינן דבכהאי גוונא הוה הפסק. [ענין שולחן ערוך סי' תפ"ט סעי' ו', ופרי מגדים שם א"א ס"ק י"ב, וענין מה שהבאנו בזה בגליון של פרשת קדושים תשע"ד].

ד. לחלק בין מחשבה דתרומה לצדקה

הנה איתא ברמ"א (יו"ד סי' רנ"ח סעי' ב') דאם רצה לומר על מטבע מסויים שיהא לצדקה, וטעה והוציא בשפתיו על מטבע אחר, הוה טעות ואינו כלום. וכתב בש"ך (שם סק"ה) דמכיון דהכריע ברמ"א (שם סעי' י"ג) דצדקה חל במחשבה כמו בהקדש, אם כן הא דכתב דאינו כלום, היינו דוקא דאותו שהוציא בפיו בטעות אינו לצדקה, אבל אותו שחשב בלבו חייב ליתן לצדקה. [אמנם בט"ז (שם סק"ב) כתב דגם זה שחשב לא חילל].

ותיקשי, דלכאורה לפי דברי הטורי אבן בביאור המשנה בתרומות, דכאשר רצה לומר בשפתיו לא חילל במחשבה, אע"פ שבאמת לא אמר, אם כן הכי נמי בדברי השי"ך, מכיון דאמר בפיו, אם כן לא תחול הצדקה במחשבה.

ויש לחלק שהשי"ך ביאר אחרת המשנה בתרומות, דמחשבה לעשות תרומה חלוק ממחשבה לתת צדקה, דלענין מחשבה לעשות תרומה לא חיילא חיוב על הגברא כלל, אלא רק התפסת שם תרומה, ואם כן בנתכוין לומר תרומה ואמר מעשר, מכיון דלא חיילא מחשבתו על התרומה מפאת דסותר לדיבורו, אם כן לא חילל כלום, משא"כ לענין צדקה, מחשבתו לעשות לצדקה חיילא על הגברא, דזה גופא נדר מצוה,

ההשתא תיקשי ליהני מיהת מדין יד.

ואשכחן ששה תירווצים:

א. לטורי אבן הנ"ל

הנה אם נימא כדברי הטורי אבן הנ"ל, יש לדון ליישב קושיית יתרון האור, דמצד יד לא יועיל מכיון דבאמר כנויין כוננתו לדיבור גמור ולא ליד, ודיבור גמור אינו מועיל בלא דין כנויים.

אמנם תליא בפלוגתא הנ"ל אם אמרינן כהטורי אבן. תו העירוני לחלק, דהטורי אבן קאמר דוקא במחשבה ודיבור שמקפיד על הדיבור, משא"כ ביד ודיבור מעליא לא קאמר שמקפיד על דיבור גמור.

ב. אנן משלימין דבריו

הנה תירץ ביתרון האור, דמדין יד הכוונה הוא דהיכא דאינו גומר דבריו אנן משלימין דבריו, וזה שייך רק כשאינו משלים בעצמו אחרת, אבל היכא שהוא השלים דבריו שלא כהוגן אין אנן מתקנין אותו.

אמנם בסברא אינו כן, דענין יד אינו דאנן בעינן להשלים דבריו, אלא שסגי במה שאמר, כיון דמוכיח או דנוטה שזהו כוננתו, ואם כן חצי דיבורו עם כוננתו מהני.

וביתרון האור מביא ראייה לדבריו מהמשנה למלך (פ"א מהל' נדרים ה"ז) דהאומר אסור עלי כנבילה, לא מהני שיהא אסור כקרוב, מכיון דבאמר "אסור עלי" אסור כקרוב מדין יד, ואם גמר "כנבילה" לא מהני.

ולכאורה יש לדחות הראייה, דלעולם יש לומר דיד פירושו דמספיק מה שאמר, ולא דאנו גומרים דבריו, אבל התם דאמר דאסור כנבילה הוה מטעמא אחרינא, דהרי גלי לן דרוצה להתפיס בכנבילה וזה אינו מועיל.

ג. נאמן לפרש שלא התכוין

הנה יש ליישב לפי מה שכתב בריטב"א (ריש נדרים) דביד נאמן לפרש דלא נתכוין, וכגון האומר אהא ונזיר עובר לפניו יוכל לומר דנתכוין לאהא בתענית חלום וכן כיוצא בו.

מעתה בכגון האומר "אהא נזיק", אם הוה לשון מעליא מחמת כנויין, אינו יכול לפרש שלא התכוין לנזירות, אך אם כל הא דהוה נזיר היינו מפאת "אהא" ומדין יד, אבל "הנזיק" לא הוה לשון, אם כן יוכל לפרש שלא התכוין לנזירות.

אמנם אין התירוץ מחוור, דבשלמא ב"אהא", דאינו ברור כולי הא, יכול לומר שלא התכוין להנזיר שעומד לפניו, אלא התכוין לאהא אחר, אבל הכא כשאומר נזיק, הרי ברירא כוננתו לגמרי שמתכוין לנזירות, אלא דבעינן ליד מפאת הלשון דרק "אהא" הוה לשון, ואם כן לא יוכל לפרש גם בלא דינא במתניתין.

תו הקשו דאכתי אידך תיקשי הקושיא מכנויי כנויים שמתרים, דיהני מדין יד, ואטו איירי התם דוקא באומר שאינו מתכוין.

ד. ביד אי אפשר להתפיס

הנה כתב בריטב"א (נדרים י"ד א', ד"ה ואנו, וד"ה הלכך) דביד אי אפשר להתפיס, ואם כן נימא דמתניתין דכנויים קאמרה דהוה לשון מעליא דנפקא מינה לענין התפסה.

אך באמת גם זה אי אפשר לומר, חדא, דתיקשי ברייתא דכנויי כנויים. וכי תימא דאם אמרינן דמתניתין דקאמרה דהוה כנויי היא לענין האי נפקא מינה, אם כן ברייתא דכנויי כנויים נמי קיימא אהא. אך לכאורה יש לחלק, דמתניתין דמהני כנויין איירי בכל גוונא, אלא דבחד גוונא ליכא חידוש ובחד גוונא איכא חידוש, אבל לאוקמי ברייתא דלא מהני כנויי כינויין רק בגוונא דהתפסה הוא צריך עיון.

תו הקשו אהאי תירווצא דהתפסה, דמתניתין קתני נמי כינויי שבעות ולמאי נפקא מינה, דלענין התפסה קיימא לן כרבא (שבעות כ' א', שו"ע יו"ד סי' רל"ט סעי' טו) דהמתפיס בשבועה לא מהני.

ואי נימא דאין יד לשבועה כמו שכתבו תוספות (נדרים ב' ב' ד"ה ומ"ש) הוה אתי שפיר, אך אינו מוסכם כמו דחזינן ברמב"ן (מובא בר"ן נדרים ב' ב' ד"ה אידי) בנדר בלשון שבועה דמהני מדין יד, וכי תימא דקאמר במשנה כנויי שבעות אע"פ שאין בהם חידוש, אידי דשאר כנויים דנדרים וחרמים, אמנם אכתי תיקשי מהא (שם י' ב') דלביית הלל כנויי כנויים דשבעות שרי, ואמאי הא מיתסר משום יד, וכי תימא לענין התפסה, הא אין התפסה בשבועה.

ה. אהא מדין התפסה

תו תירצו דאהא דמהני בנזיר עובר לפניו, היינו אהא כמוך ומדין התפסה, ואם כן בכנויים לא שייך לומר כן דהרי לא אמר לשון של התפסה.

אך לפי זה אם ישאל הנזיר שעבר לפניו פקע הנזירות, או כגון שבאמת זה שעבר לפניו לא הוה נזיר רק חשבו שהוא נזיר. [וכן בהיה העובר נזיר שמשון וחשב שהוא נזיר רגיל].

ו. כוננתו לדברי הבלים

הנה למה שכתב בתוספות ר"י (נדרים י' ב') דכנויי כנויים בשבועה לא אמרינן אף שהזכיר שם בהשבעה, דמדלא קאמר לשון בני אדם, אמרינן שאין כוננתו אלא לדברי הבלים והזכיר שם שמים לבטלה, ואם כן יש לדון דהוה הדין כנויים בלא חידושא דמתניתין לא יועילו משום יד דאמרינן דהוי דברי הבלים.

ויש לדון דלמסקנת התוספות ר"י (שם) דשבועה לא בעיא הזכרת השם, אם כן איירי כנויי כנויים בלא שם, אם כן אזדא האי תירווצא.

שכח למי נדר

הנה איתא בתשובות חתם סופר (ח"ב יו"ד סי' ר"מ) עובדא הוה באחד שעלה לספר תורה ונדר סך מה לצדקה לאחד מהצדקות שבעיר, ויהיה בעיר כמה מיני צדקות, כגון של עניי העיר ושל תלמוד תורה ושל קברנים ושל הכנסת כלה ושל בקור חולים, והוא נדר לאחד מהם ושכח לאיזה מהם פרט.

ועתה יש להסתפק אי נימא מספיקא צריך לשלם לכולם, או דילמא אינו צריך לשלם כלל, דלכל אחד יאמר אייתי לי ראייה דאנת הוא ואשלם לך, או דילמא יניח פעם אחת ביניהם ויסתלק.

א. תליא בפלוגתת רשב"א ור"ן

הנה כתב בחתם סופר, דתליא בפלוגתת הרשב"א והר"ן (נדרים ז' א') דלהרשב"א דספק צדקה לחומרא, אם כן יתן לכל מי שמסופק, משא"כ להר"ן דספיקו לקולא, יהא פטור מכולם מצד ספק ממון.

וכתב בחתם סופר דנקטינן כרשב"א ורמב"ן דספק צדקה ספיקא דאיסורא הוא, כיון דעוד קמאי סברי כרמב"ן ורשב"א. ואם כן משום ספק איסורא צריך לשלם לכל הצדקות כולם עד שלא ישאר לו שום ספק.

ב. במה פליגי רשב"א ור"ן

אמנם יש לדון דגם הר"ן מודה דבכהאי גוונא ספיקו לחומרא וכדלקמן. וקודם יתבאר פלוגתת הרשב"א ור"ן, ואחר כך נדון מהו לענין דינא דהחתם סופר.

דהנה פלוגתת הר"ן ורשב"א הוא בהא דמספקינן בגמרא נדרים ו' ב', ז' א' ביד לפיאה ויד לצדקה, דאם אמר "הדין נמי" ודאי חייל, אלא מהו באמר רק "הדין".

וכתב בר"ן (שם ז' א') דבתרווייהו דהיינו פיאה וצדקה הוי חד ספק, ואין סברא בחד יתר מחבריה, אלא דלא איתמר בהדי הדדי, ולא איפשטא.

וכתב ברמב"ן וברשב"א (מובא בר"ן שם) דאזלינן לחומרא בפיאה וצדקה, דהוה ספק איסור, וקיימא לן נמי דכל תיקו דאיסורא לחומרא, וכך כתב ברא"ש. אבל בר"ן פליג דאזלינן לקולא, שספק ממון ענייים הרי הוא ספק ממון דאזלינן ביה לקולא לנתבע.

ג. הוכחת הר"ן נגד הרשב"א

הנה הביא בר"ן ראייה דספק ממון ענייים הוה ספק ממון, מהא דאמרינן (חולין קל"ד א') דספק מתנות ענייים, כגון מה שבתוך חורי הנמלים, כל הטעם שחייב לתתו לענייים היינו רק משום חזקת חיוב, ואם לא כן היה דומה לספק זרוע לחיים וקיבה שספיקו פטור. ועוד ראייה דחזינן בחורי הנמלים דלא הוה מדמינן לספק גלגול דספיקו לחומרא, דשאני ספק גלגול שהוא ספק איסור דחלה, מבואר דספק ממון ענייים הוה ספק ממון ואזלינן לקולא. ועוד ראייה, דמבואר בגמרא יומא (ח' ב') לענין מעשר עני דבספק פטור מליתן לענייים.

ד. תירוץ הקרבן נתנאל בדעת הרשב"א

מעתה תיקשי על הרשב"א ורמב"ן מהני ג' ראיות הנ"ל, דחזינן

של קרבן פסח בידים, ונימא דכשאין חיוב פסח אין כל תאחר, ויש בזה הרבה פרטים). אלא אולי סובר הרשב"א דהאומר הרי זה פיאה איכללא בזה דמתחייב לעשותו פאה, וממילא הוה ספק כל יחל ומוצא שפתיך תשמור, דהרי חזינן דהאומר הרי הם צדקה על דבר שלא בא לעולם, כגון על נכסי אביו שעדיין חי, לאחר שימות חייב לעשותם צדקה. ולפי זה הוא הדין באמר על ערוגה שהיא פיאה בנכסי אביו, כשימות אביו חייב לעשותה פיאה. וצריך עיון.

ו. שיטת הר"ן דהוה רק ספק ממון

אמנם שיטת הר"ן דכשם דביוורשים מודה הרשב"א דספיקא לקולא, דאין כאן איסורא, הכי נמי בדידיה, דקאמר רק דזה צדקה וזה פיאה, ואין על גופו שום חיוב, וכן פירש דברי הר"ן במחנה אפרים (הל' צדקה סי' ב'). [וזה לשון המחנה אפרים, הר"ן סובר דהאומר זה לעניים, באמירה בלחוד זכו בו עניים, וכי מספקא לן אי קנו בו עניים אי לא מוקמינן נכסים אחזקתן]. והנה לפי זה אם לא יאמר על מטבע שלפניו שיהא לצדקה, אלא על גופו שיתחייב לתת צדקה, ויש ספק, גם הר"ן יודה שיש להחמיר.

ז. מעתה בנידון החתם סופר

מעתה בנידון החתם סופר, הרי למאי דכתבנו גם הר"ן יודה לרשב"א בכהאי גוונא, דהרי מכיון דהנידון שמחייב את גופו, אם כן אמרינן דספק איסורא לחומרא.

ויש להעיר עוד בדברי החתם סופר, דבכגון אם אמר לתת להכנסת כלה ואין כלות, ויש חברה קדישא, איכא למילף מהחתם סופר דאכתי פטור, דאם נימא דכשליכא יכול לשנות מזה לזה, אם כן בהאי נידון יתן מיהת לאחד מהם. [וצריך עיון בפנים בחתם סופר, דדילמא קאמר רק דלהרשב"א לכולהו משא"כ להר"ן חדא מיהת חייב].

עניני שבת

ומשני עוקצין, שוין, היאך יתכן דעוקץ עם ג' גרוגרות כנגד ב' עוקצין קיל, כאשר כנגד עוקץ אחד עם ג' גרוגרות חמיר, והרי אמרת דשקולין הם ג' גרוגרות מב' עוקצין וג' גרוגרות בעוקץ אחד.

אלא שמעינן לכאורה דלהר"ן כשלוקח לפיקוח נפש ב' גרוגרות מב' עוקצין ויכול ב' גרוגרות מעוקץ אחד, יש כאן איסור דאורייתא, ואם כן תיקשי על הקרית ספר.

ג. לחלק בין מרבה בכמות למרבה באיכות

אלא יש לומר דלא קאמר הקרית ספר אלא כשלא מפיש בכמות האיסור אלא רק באיכות האיסור, אמנם במפיש בכמות האיסור חודה דאיכא איסור דאורייתא.

ולפי זה אם הביא לפיקוח נפש מרשות ממוקם רחוק כשהלך כמה פעמים ד' אמות ברשות הרבים, והיה יכול להביא ממוקם קרוב, גם להקרית ספר יהא דאורייתא.

ד. שבת חמירא מכמה כזיתי נבילה

הנה הרשב"ץ (ח"ג סי' ל"ז) סבירא ליה דמלאכה אחת בשבת שהוא בסקילה, חמירא מכמה כזיתי נבילה שהם רק בלא תעשה.

מעתה להקרית ספר דמן התורה שבת ולא תעשה שקולין, נמצא דאיסור שבת ואיסור דכזית נבילה שקולין, ואם כן היאך יתכן דכמה כזיתים קילי משבת ומותר להרבות באיסור נבילה, אלא על כרחך שמעינן דלא כהקרית ספר.

אלא אם כן נימא דרשב"ץ סובר כרשב"א (הובא בר"ן שם) דכל ריבוי בשיעורין מותר מן התורה, ואם כן באוכל כמה כזיתים ליכא תוספת איסור. [ולרשב"א אין ראייה הנ"ל דרבו מעשה קצירה אסור מן התורה].

דבספק ממון עניים אמרינן דספיקו לקולא ופטור מלתת לעניים. ועוד הקשה בש"ך (יו"ד סי' רנ"ט ס"ק י"ד) דהרשב"א עצמו כתב בתשובות (סו"ס תרנ"ז) דבספק ממון עניים אזלינן לקולא.

וכתב בקרבן נתנאל ליישב דעת הרשב"א, דודאי ספק ממון עניים הוה ספק ממון ואזלינן לקולא, אלא שאני הא דכתב ברשב"א בספק יד לצדקה ופאה דאזלינן לחומרא, דהתם איירי בנודר עצמו שספק אם התחייב לתת המתנת עניים, ואיכא ספיקא דאיסורא דמוצא שפתיך תשמור, [והוי מצי למימר משום כל יחל], הלכך אזלינן לחומרא. משא"כ לענין קושיית הר"ן מחורי הנמלים ומהסוגיא ביומא במעשר שני דמקילינן בספק ממון עניים, התם לא איירי בנודר ואם כן ליכא מוצא שפתיך תשמור, וכמו כן בתשובת הרשב"א איירי התם ביורשים שלא נדרו וכל הנידון רק מפאת ממון.

נמצא דכל דברי הרשב"א רק מפאת דיש איסור על גופו.

ה. אמאי פיאה נתחייב גופו

אמנם דברי הקרבן נתנאל צריכים תלמוד, דהרי הרשב"א קאמר נמי בספק פיאה דאזלינן לחומרא, והתם ליכא משום מוצא שפתיך תשמור, דהרי כבר חייב לתת פיאה, ורק אומר שהאי ערוגה יהא הפיאה, ואם כן הוה ספק ממון דהנותן מוחזק, ואם כן אכתי תיקשי דברי הרשב"א מאי שניא ספק פיאה מספק מעשר עני.

[וכי תימא משום כל יחל, דאיכא כל תאחר בפיאה כדאמרינן בגמרא (שם) דאיתקש לבל תאחר, אך כבר כתב במהרי"ט (ח"ב חו"מ סי' קכ"ד) דהא דכתב בר"ן דספק פיאה לקולא ואמאי הא איכא איסור כל תאחר וספק איסור לחומרא, וכתב דכיון דאין פיאה מפאת המוציא מחבירו עליו הראיה, ממילא ליכא כל תאחר. ואגב יש לעיין אם עוסק במצוה פטור מכל תאחר דהוה לאו, ויש לדון דכשאין עשה אין לאו, ובזה יהא נוחא קושיית אבני נור (או"ח סי' שפ"ב) דמטמא למת מצוה ועוקר כל תאחר

הקל הקל תחילה

הנה אמרינן (יומא פ"ג א') דבמוכר לעבור על איסור מחמת פיקוח נפש עבדינן הקל הקל תחילה.

ונחלקו רבנן בתראי בעבר ועשה האיסור החמור, האם עבר על איסור דאורייתא ולוקה, וכן דעת החתם סופר (כך מתבאר בתשובות יו"ד סי' ע"ו), או דילמא אינו אלא איסור דרבנן ואינו לוקה, וכך כתב המב"ט (קרית ספר, הלכות מאכלות אסורות פרק י"ד). ויש לדון בפלוגתתם בכמה אנפי:

א. מוכח כחתם סופר

הנה אמרינן בגמרא (מנחות ס"ד א') דבמוכר לתלוש גרוגרות מחמת פיקוח נפש, ואיכא לפניו או עוקץ אחד עם ג' גרוגרות, או שני עוקצין דבכל אחד גרוגרת, עדיף לתלוש העוקץ האחד.

והנה לדעת הר"ן (הובא בר"ן ביצה ט' ב' מדפי הרי"ף) דריבוי בשיעורין הוא איסור מן התורה, אם כן לכאורה שמעינן מגמרא הנ"ל דמי שהיה יכול לקחת ב' גרוגרות מעוקץ אחד בבת אחת, ולקח משני עוקצין בזה אחר זה, קעבר על איסור דאורייתא, דאם לא כן אכתי יקח משני עוקצין, דהרי גם בעוקץ אחד איכא ברבוי שיעורים איסור דאורייתא. ויהא מוכח כדברי החתם סופר הנ"ל דהקל הקל תחילה הוא דינא דאורייתא.

ב. ביאור הוכחה הנ"ל

וכי תימא דלעולם נימא כהקרית ספר דהקל הקל תחילה הוי דין דרבנן, והכא משום הכי אמרינן דיקח העוקץ עם הג' דהרי בלא פיקוח נפש כלל, יש יותר עבירה בב' גרוגרות נפרדות מאשר ב' בעוקץ אחד, והלכך בפיקוח נפש עבדינן הקל.

אך הגע עצמך דאם במקום פיקוח נפש ב' גרוגרות מעוקץ אחד

זאת למודעי הדברים הנדפסים כאן אינם תמיד בלשונו של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעיינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו בכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.

לעילוי נשמת

הרבנית הצדקנית שרה רבקה ע"ה בת הרה"ח יקותיאל יוסף זצ"ל

מחברתו הטוהרה של כ"ק מרן אדמו"ר הקוה"ט זי"ע מביאלא בני ברק

נלב"ע ה' אדר"א תשע"ט